

Ahmed Avni Konuk ve *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi

Doç. Dr. Safi ARPAGUŞ*

Öz: *Mesnevî*, tasavvufî mirasın en kapsamlı klasiklerinden biridir. Ortaya çıkışından itibaren sürekli genişleyen bir okuyucu halkasına sahip olan eser, tasavvufun hemen her konusuna değinen içeriğiyle hep ilgi çekici olmuş, bu yüzden eser üzerine farklı dönemlerde çeşitli şerhler kaleme alınmıştır. Sûfî muhatapları tarafından bir seyr ü sülûk rehberi ve ilm-i hakâyık metni olarak okunan *Mesnevî*, şârihlerin üslubunda tasavvufun temel prensiplerinin tatbik edilebileceği bir külliyyât olarak kendini göstermiş ve yüzyıllar boyunca bu niteliğinden bir şey kaybetmemiştir. Son dönem sûfîlerinden Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* isimli eseriyle bu şerh geleneği içerisinde müstesnâ bir yere sahiptir. Bu makale, Ahmed Avni Konuk ve eserinin tasavvufî mirasla literatür bazında muhatap olmak açısından önemini konu almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Avni Konuk, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, Tasavvuf, Edebiyat.

Ahmed Avni Konuk and importance of his commentary on Mathnawi for sufi studies

Abstract: Mathnawi is one of the most comprehensive classics of the sufi legacy. This work has attracted a large circle of readers which ever grew from its appearance due to its comprehensive contents. Hence many other sufis wrote commentaries over Mathnawi in different times. It was considered as a manual for sufi voyage to God as well as an introduction to divine realities by the sufis. This conception always continued until now. Ahmed Avni Konuk, who is a sufi lived in the republican period has a special place due to its famous commentary named The commentary of Mathnawi. This article deals with the evaluation of the commentary and its place among the sufi legacy in terms of the sufi literature.

Keywords: Ahmed Avni Konuk, Rumi, Mathnawi, Sufism, Literature.

I. Giriş

Bir klasik olma niteliği taşıyan ve tasavvufî mirasın kendini dışa vurduğu nâdide metinlerden biri olan *Mesnevî*, kazandığı şöret ve etkilediği saha bakımından İslâm te'lif tarihinin en orijinal eserleri arasında yer alır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (v. 672/1273) kalbinden doğduğu şekliyle bu eser, kendi lafzî kalıplarının dışına taşarak medeniyet coğrafyamızı mayalayan bir kudret kazanmış, ortaya çıktığı dönemden bugüne kadar geçen süre boyunca sûfî muhayyile için bir köşe taşı olma vasfını yitirmemiştir. *Mesnevî* dediğimiz zaman kendisinden sonraki dönemlerin düşünce ve dil dünyasında büyük kabul görerek tasavvufî bir hafıza oluşmasına zemin hazırlamış, Osmanlı me-

---

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

deniyetini ve bu medeniyetin ilim-irfan geleneğini anlamak açısından anahtar olma işlevi kazanmış bir esere atıf yapmış oluruz. Muhtevası ve muhataplarıyla *Mesnevî*, bizi hakikat yolunda sarfedilmiş gayretlerin teorik ve pratik tarihine bağlar. Çünkü *Mesnevî*, Mevlevîlik bünyesinde oluşmuş Mevlevîhâneler ve Dârü'l-Mesnevîler'de okunup uygulandığı kadar edebî-tasavvufî muhayyilenin muhtevâsını da belirlemiş, dolayısıyla bu medeniyete hayat vermiş ana fikirlerin bir anlam haritası hâline gelmiştir. *Mesnevî*, şârihlerinin ve muhataplarının elinde, ayrıca ondan ilhâm alan şâirlerin ve bestekârların üsluplarında tasavvufun nazarî ve amelî mirasını canlı tutan, böylece onu her dem yeniden yorumlamaya ve anlamaya olanak veren tabiatıyla üzerinde tekrar tekrar durulmuş ve durulması gereken mühim bir değerdir. Önemine binâen edebiyat ve düşünce tarihimizin çeşitli dönemlerinde bu büyük mirası bir şekilde ele alarak yeni nesillere sunmak, böylelikle tasavvufî hafızanın zenginleşmesini sağlamak ya da yitirilmesini önlemek isteyen pek çok şahsiyet kısmî veya kuşatıcı eserlerle *Mesnevî* çevresinde bir tarih inşâ etmişlerdir.¹ Biz, makalemizin sınırları dâhilinde bu tarihi inşâ edenlerden Ahmed Avni Konuk (v. 1938) ve onun *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* isimli eseri üzerinde duracağız. Bu makaleyle, kadîm medeniyetin son döneminde yetişmiş bir sûfî, mütefekkir, şârih, şâir ve bestekâr olan Ahmed Avni Bey'in şahsında bir mirastan nasıl faydalanabileceğimiz üzerinde durmayı, onun yakın zamanda yeniden hayat bulan kıymetli eseri *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nin bundan sonra yapılacak akademik çalışmalar açısından önemini tanıtmayı amaçlamaktayız.

II. Ahmed Avni Konuk'un Hayatı ve Çevresi Hakkında Bir Değerlendirme

XIX. yüzyıl sonu İstanbul'unda doğan Ahmed Avni Bey'in hayatı, dönemin tasavvufî iklimini görmek açısından okuyucusunu ilginç bir tanıklığa sürükler.² O, esnaf bir babanın oğludur ve henüz ergenlik arifesinde iken önce babasını, ardından annesini kaybederek büyük bir hayat imtihanıyla başbaşa kalır.³ İbtidâî mektebini bitirdikten sonra

¹ Burada dile getirdiklerimizin literatür bazında tespiti için bkz. Amil Çelebioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998, s. 5-54; Hasibe Mazioğlu, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara 2009, s. 166-233; Ali Temizel, *Mevlânâ, Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, Konya 2009, s. 91-199; Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, XXIX, 325-334; Franklin Lewis, *Mevlânâ – Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı–* (trc. G. Çağalı Güven, H. Koyukan), İstanbul 2010, s. 519-528.

² Ayrıntılı biyografisi için bkz. Selçuk Eraydın, "Ahmed Avni Konuk: Hayatı ve Eserleri", *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 2005, I, 15-27; Reşat Öngören, "Konuk, Ahmed Avni", *DİA*, XXVI, 180-182; Savaş Ş. Barkçin, *Ahmed Avni Konuk –Görünmeyen Ummân–*, İstanbul 2011, s. 11-23. Barkçin'in Ahmed Avni Konuk biyografisi mevcut şifâhî ve kitâbî birikimi derleme ve yorumlama açısından yapılmış en kapsamlı çalışmadır. Biz de bu kaynaklardan ve *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* üzerine yaptığımız çalışmalardan hareketle Ahmed Avni Bey'in biyografisi ve eserleri hakkındaki bilgileri derleyen bir metin hazırladık: Safi Arpaguş, "Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi", *Aşkın Sultanları –Son Dönem İstanbul Mevlevîleri Sempozyum Kitabı–*, İstanbul 2010, s. 229-246.

³ Barkçin, bu hayat imtihanını şöyle yorumlar: "Hem öksüz hem de yetim olmasının Ahmed Avni Bey'in başlıca vasfı olan aşkıllığında ve bir mânâ adamı olmasında büyük etkisi vardır diye zannediyoruz. Zira dünyevî korunak bağlarından daha küçük yaşta kopan Ahmed Avni, aynen Peygamber Efendimiz gibi

Galata Rüşdiyesi'ne girer. Ancak burada devamı mümkün olmaz; toplumun yetim ve muhtaç çocuklarının eğitimi maksadıyla kurulmuş olan Dârüşşafaka'ya sınavla girerek 1890 yılında buradan mezun olur.⁴ Ahmed Avni Bey, musikide üstad bellediği Zekâi Dede ile de burada tanışıp ona talebelik eder. Mezuniyeti akabinde ise ciddî birer eğitim uygulaması sayılan "câmi dersleri"ne istikrarla devam ederek icâzet alır. Tüm bunlar arasında hıfzını ikmâl eder. 1890 yılında henüz okulu bitirmeden Galata İttihâd Postanesi posta memurluğuna tâyin olur, ardından Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'ye girer. O dönemde bu okula girecek talebede "*lisân-ı Osmânî'de kitâbete muktedir ve sarf ve nahiv ile mantık ve coğrafya ve hesap fenlerine vâkıf ve târîh-i Osmânî ve Umûmî'den ma'lûmât-ı lâzıme-yi hâiz bulunmak*" gibi vasıflar arandığı⁵ düşünülürse, Ahmed Avni Bey'in musiki eğitimi, câmi dersleri ve hâfızlığına ilâveten nelerle ilgilendiği hakkında doğrudan fikir edinilebilir. Ahmed Avni Bey Mekteb-i Hukûk-ı Şâhâne'den 1898'de otuz yaşında iken birincilikle mezun olur. Böylelikle ilk ve orta tahsiline, ayrıca câmi dersleri ve musiki çevresinin öğrettiklerine ilâveten yeni eğitim ve hukuk sistemlerinin öngördüğü bilgileri edinme imkanı bulmuş, doğu ve batı dillerinde hatırı sayılır bir bilgi birikimi elde etmiştir.⁶ Ahmed Avni Bey, 1890 yılında tahsili esnasında başladığı memuriyet hayatını 1933 yılına dek sürdürmüştü ve birçok önemli projede muvaffakiyet göstermiştir. 1938 yılında yetmiş yaşında iken Hakk'a yürüyen Ahmed Avni Bey, ömrünün son yıllarını mütekâmil eseri *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nin te'lifi ile doldurmuştur.

Câmi derslerine devam ettiğini, hıfzını tamamladığını, Arapça ve Farsça ibârelere üstün bir nüfûzu olduğunu bildiğimiz Ahmed Avni Bey'in hayatında öne çıkan üç büyük sûfî vardır: Zekâi Dede Efendi (1825-1897), Mesnevîhân Mehmed Esad Dede (v. 1329/1911) ve Halvetî-Melâmî yolunun büyüklerinden Ahmed Amiş Efendi (1807-1920). Dârüşşafaka'nın musiki muallimlerinden Zekâi Dede ile Ahmed Avni Bey arasındaki münâsebetin derinliğini gösteren dikkat çekici örnek, onun irtihâli üzerine Ahmed Avni Bey'in bestelediği Sûzidil Kâr'dır.⁷ Zekâi Dede'nin musiki tarihimizin bugüne sağlıklı bir biçimde ulaşmasındaki mühim rolü dikkate alındığında Ahmed Avni Bey'in musikişinaslığı ve sûfilüğünün bir arada yürüyüş sebebini de yorumlayabilecek bir biyografik gerekçeye ulaşılmış oluruz. Çünkü Ahmed Avni Bey, *Hânende* isimli güfte

hem anne hem de babadan küçük yaşta mahrum olmakla, asıl korunak olan Allah'a bağlanmıştır. Sanatına, hayatına, tasavvuf bağlılığına, ilmine, tarzına yansıyan imân ve aşkın kaynağında bu vardır." *Ahmed Avni Konuk –Görünmeyen Umman–*, s. 13.

4 Dârüşşafaka'nın bu yıllardaki durumu için bkz. Halis Ayhan-Hakkı Maviş, "Dârüşşafaka", *DİA*, IX, 7-9.

5 Osman Ergin, *Türkiye Maârif Târîhi*, İstanbul 1977, III, 1003.

6 Bu dönem hukuk mektebi müfredâtı ve hocaları için bkz. Osman Ergin, *a.g.e.*, III, 1103-1109.

7 Barkçin, *a.g.e.*, s. 46-54, 346-354. Bu kârın güftesi şöyledir:

*Ey bülbül-i hoş-nevâ hamûş ol
V'ey kalb-i hazîn zehr-nûş ol
Üstâd-ı hüner Zekâi gitti
Ey bang-i adem sürûd-gûş ol
Avnî-yi dil-i zâre tesliyet yok
Ey eşk-i dü-dîde pür-hurûş ol*

mecmûasıyla eski musikinin şifâhî hafızasının tesbiti yönünde büyüklüğünün takdiri güç bir iş yapmıştı.⁸ Aynı şekilde onun *Fihrist-i Makâmât* adlı 119 makamdan oluşan *Kâr-ı Nâtık*'ı da bu vâdide yapılmış hizmetlerdendir.⁹

Dârüşşafaka'da Zekâi Dede'nin talebesi olup müteâkiben Mevlevî tarikatine intisâb eden Ahmed Avni Bey, artık Mesnevîhân Es'ad Dede'den feyz alacaktır. Farsçayı da Es'ad Dede'den öğrenen Ahmed Avni Bey, onun Fatih Çayırılı Medresesi'ndeki derslerine 1890-1911 yılları arasında tam 21 yıl devam etmiştir. Bir başka rivâyette ise Ahmed Avni Bey, Es'ad Dede'ye 1904'te intisab etmiş ve yedi yıl onun müridi olmuştur.¹⁰ Ahmed Avni Bey, intisâb ederek sülûk görmenin yanı sıra Es'ad Dede'nin halkasındaki *Mesnevî* derslerine devam edip kendisinden icâzet alarak “mesnevîhânlık”¹¹ vasfına lâyık görülür. Es'ad Dede, bu ders ve sohbet halkalarında *Mesnevî*'nin dışında, *Fusûsu'l-Hikem*, *Hâfız Dîvânı*, *Gülistân*, *Bostân*, *Pend-i Attâr*, *Rubâiyât ve Levâiyh-ı Câmî*, *Risâle-i Sîpehsâlâr*, *Gülşen-i Râz*, *Kasîde-i Tâiyye ve Hamriyye* gibi tasavvuf kitaplarını okutmuş, özellik manzum eserleri ezberinden takrîr etmesi ile de şöhret bulmuştu.¹² Es'ad Dede ile Ahmed Avni Bey arasındaki temasın boyutlarını göstermesi açısından önemli bir örnek

⁸ Türk Müsiksinin lâ-dînî eserlerinin toplandığı bu güfte mecmûası, baş tarafında makam ve usûle dâir kısa nazârî bilgiler içermektedir. Doksan beş ayrı makamda 2706 ayrı eserin güftesinin bulunduğu bu hacimli eserin son on sekiz sayfalık bölümünde bestekâr resimleri vardır. Ahmed Avni Konuk'un yirmi sekiz yaşında iken yayınladığı bu mecmûa zamanının en mühim matbû güfte mecmûası olmakla beraber kendisinden sonra oluşturulan antolojilere de bir bakıma kaynaklık etme özelliğine sahiptir.

⁹ 119 makamdan oluşan *Kâr-ı Nâtık* (*Fihrist-i Makâmât*), türünde benzersiz bir eserdir. Büyük bir kabiliyet ve şâirlik isteyen bu muhteşem eserin güftesi de yine Ahmed Avni Bey'e aittir. Neyzen Hacı Emin Dede bu eser hakkında şöyle demektedir: “*Ahmed Avni Konuk'un san'atkarâne olarak vücûda getirdiği âsâr miyânında evâhir-i ömründe ahlâfa yâdigâr bıraktığı Kâr-ı Nâtık'ın güfte ile bestesi arasında hâiz olduğu şâyân-ı hayret mutâbakat ve 119 makam ve usûlde gösterdiği bî-nazîr mahâret kendisinin Dede ile hem-âyâr olduğunu gösterir.*” Barkçin, a.g.e., s. 155-184.

¹⁰ Ahmed Avni Bey'in intisâbı ve bu esnâda geçirmiş olduğu tereddüt ve nefsiyle mücâdele Hüseyin Vassâf'ın *Es'adnâme*'sinde şöyle dile getirilmektedir: “*Yevm-i mev'ûda telâkki-i zîkr için medrese dönüştü hücre-i şeriflerine giderken nefsimde (...) istinkâf hissi husûle geldi. Nefsim bana diyordu ki: “Sen şimdi hür ve âzâde bir halde yaşamaktasın. Bir mürşide intisâb bendeliktir. Esâreti hürriyete tercih kâr-ı akıl değildir. Gitme vargeç!”* Ahmed Avni Konuk içinden geçen bu duygularını anlattığında şeyhi Es'ad Dede'nin ona yaklaşımı da bir mürşid-i kâmil edâsıyla şu şekilde olur: “*Sen de nefsine muhâlefetle geldiğine iyi ettin. Nefs dâima hakikatten rûgerdândır. O bu âlemedir. İster ki, bu âlemin ezvâk u telezüzâtıyla meşgûl olsun. Fakat insanda rûh da vardır. Rûh insanı bâzen kendi âlemine cezâ eder. Onun içindir ki, insanda bazen ibâdât ve tâat dâiyesi zuhûr eder. Ve nefis kendi âlemine cezâ eylediği vakit de meyl-i hevâ ve meâsî peydâ olur.*” Barkçin, a.g.e., s. 206.

¹¹ Mesnevîhanlığın mâhiyeti hakkında bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1983, II, 490; Bilal Kemikli, *Süfi Şairin İzinde Şiir ve İrfan*, İstanbul 2011, s. 153-182.

¹² Es'ad Dede ile Ahmed Avni arasındaki ilişki için bkz. Barkçin, a.g.e., s. 203-210. Es'ad Dede'nin faaliyetleri ve halkasından yetişenler için bkz. Semih Ceyhan, “Tâhiru'l-Mevlevî'nin Mahfil Dergisindeki Hâtîrâtı Işığında Mesnevîhân Selânikli Ahmed Dede”, *Tasavvuf*, sy. 26 (İstanbul 2010), s. 25-70. Es'ad Dede'nin kısmî Mesnevî Şerhi yakın zamanda çalışılmıştır: Nesrin Öktay, *Muhammed Es'ad Dede ve Mesnevî Şerhi* (yüksek lisans tezi, 2008), Marmara Üniversitesi SBE. Onun hayatı ve tasavvufî kişiliği hakkındaki temel kaynak olan Vassâf'ın *Es'adnâme*'sinde Dede'ye ait 39 gazel, 12 dörtlük ve 34 müfred bulunmaktadır. Bu şiirler Mustafa Tatçı ve Cemal Kurnaz tarafından yayımlanmıştır. Bkz. “Mehmed Es'ad Dede Hayatı, Eserleri ve Şiirleri”, *Journal of Turkish Studies-Ağâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı*, sy. 25 (Harvard 2000), s. 254-278.

ise, onun Es'ad Dede'ye âit *Ziyâu'l-kulûb* tercümesinin müstensihî olmasıdır.¹³ Ahmed Avni Bey, Es'ad Dede'nin halkası sâyesinde Mevlevî geleneği bütün renkleriyle tanıdığı, farklı tasavvufî tavırlar arasındaki ortak noktalara âşinâlık bulmuştu. Bir şerh yapmanın gelenek içinde ne anlama geldiğini, bir sûfî metninin sülûkü ilgilendiren kısımlarıyla nazarı irfânı ilgilendiren kısımlarının nasıl birlikte değerlendirileceğini, nazım ve nesrin birbirini ne şekillerde besleyerek anlamı zenginleştirmeye katkı sağlayacağını doğrudan görmüş, tasavvufî bilginin kitâbî ve şifâhî aktarım yollarını birinci elden tecrübe etme imkânı elde etmişti.

Ahmed Avni Bey'in müşşidi olmasa da hayatında büyük yer bulan bir diğer sûfî ise Fatih türbedârı Ahmed Amiş Efendi'dir. O, tasavvuf tarihinin gördüğü sırlı zâtlardan olan ve pek çok remiz dolu sözü bulunan Amiş Efendi'nin sohbet halkasına dahil olmuş, onun çeşitli sözlerini kayıt altına almıştır.¹⁴ Amiş Efendi, tarîkatın âdâb ve merâsim kısmından ziyâde sohbet ve teveccühe önem veren, melâmet esaslı bir sûfidir. Ahmed Avni Bey, onun âhir ömründe huzûruna girmiş, dinlediklerini meclisten çıkar çıkmaz not ederek o sohbetlerden geri kalan bâzı remizli sözlerin bugüne gelmesini sağlamıştır. Bu irtibat, Ahmed Avni Bey'in Mevlevî muhit dışında farklı sûfî meclislerine katıldığını, çeşitli tasavvufî tavırlardan feyiz alarak sülûk ettiğini ve mârifet bulduğunu gösteren etkileyici bir örnektir.¹⁵

Ahmed Avni Bey'in hayatı okunduğunda, tevâzu ve mahviyet dolu ancak bir o kadar da muhît ve velûd bir kimseyle karşılaşırız.¹⁶ Onunkisi tasavvufun merkezî fikir-

¹³ İmdâdullah Tehânevî, *Kalplerin Işığın –Ziyâu'l-kulûb Tercümesi–* (trc. Mehmed Es'ad Dede, haz. A. Kaya), İstanbul 2007, s. 11-29.

¹⁴ “Türbedar Ahmet Amiş Efendi'nin manzum, mensur bir satır yazısı görülmemiştir. Yalnız ağızdan tenvîr ve irşâdda bulunmuş; yani Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tavsiye ettiği şekilde, “şineler hakketmiş, canlı kitaplar yazmış”lardır. Merhum esâsen az, fakat o nisbette de kısa söz söylemiş, hatta sözlerinin mânâsı birdenbire anlaşılmağız bile. Hayatının son zamanlarında ziyâretlerinde bulunan *Fusûs* ve *Mesnevi* şârihi Ahmed Avni Bey merhum, bazı sözlerini kayd ve zabtetmiştir. Bundan başka uzun müddet konuşmak ve görüşmek şerefine mazhar olanların da toplamış oldukları bazı fıkralar ve cümlelere rastgelmektedir. Kendilerini büyük bir hüsn-i zan ile ziyârete koşanlar, dâima vahdete dâir, tasavvufî zevk ve hâli arttırıcı sohbetleri ile, izahları ile tenevvür ederlerdi; hattâ zâirlerinden bâzıları da, her halde bu yoldaki istidat ve kabiliyetlerinin dahli de olsa gerek, huzurlarında havânk kabildinden bir takım rûhî hâletlere ve rü'yetlere de mazhar olurlardı; zâten mâruf olan “mazanna-i kirâm” tâbiri de halkın ekseriyeti tarafından haklarında hüsn-i zan beslenen kimseler demek değil midir? Ahmet Amiş Efendi merhum da mânevî neş'e ve zevkinin ilâhîliği, yüksekliği, inceliği ile mazanna-i kirâmdan bir zat telakkî ve kabul olunmakta idi. Aklın, mantığın çok fevkinde olan kalbî hâlât, sırrî fütûhât ile temâyüz etmiş bulunması, muhiblerinin adedini günden güne arttırıyordu.” Osman Ergin, *Balkesirli Abdülazîz Mecdi Tolun –Hayatı ve Şahsiyeti–*, İstanbul 1942, s. 152, 153. Ahmed Amiş Efendi'nin mânevî kişiliği hakkında ayrı ca bkz. Ahmed Güner Sayar, *Abdülbâki Gölpınarlı*, İstanbul 2013, s. 30-92.

¹⁵ Barkçin, *a.g.e.*, s. 211-224. Ayrıca Amiş Efendi'nin remizli sözleriyle ilgili pek çok metne internet üzerinden ulaşılmaktaysa da bunların henüz akademik atıf için yeterli nitelik taşımadığını düşünüyörüz.

¹⁶ Ahmed Avni Bey'in feyiz aldığı müşşidlerin yanı sıra kendileriyle birikimini paylaştığı ve aktardığı dostları ve talebeleri de son dönemdeki tasavvufî faaliyetlerin tesbiti bakımından dikkat çekicidir. Onun bir bakıma dostları olarak da nitelendirilmesi mümkün olan zâtlardan başlıcaları şunlardır: Musikide üstadı Zekâi Dede'nin oğlu Zekâizâde Ahmed Irsoy en yakın dostlarından biriydi. Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Abdülbâki Dede'nin müridi ve bu Mevlevîhânenin neyzenbaşısı Rauf Yektâ Bey özellikle müsiki

leriyle, bu fikirlerin idrâki, tercümesi ve şerhiyle dolu dolu geçen bir ömürdür. Tahsili bakımından döneminin herhangi bir bürokratından farklı gözükmeyen, yine döneminin kamuoyunda hatırı sayılır bir etkisi sezilmeyen, kendi hâlinde, ama bununla beraber bir medeniyetin hafızasını taşıyacak kudrette işler yapmış büyük bir şahsiyet bu biyografide muhatabını bekler. *Fusûsu'l-hikem* ve *Mesnevî*'ye şerh yazması, ayrıca *Tedbîrât-ı İlâhiyye*, *Fihî Mâ Fih*, *Gülşen-i Râz*, *Lemaât-ı Irâkî* vb. klasik sûfi metinlerini hiçbir neşir endişesi ve menfaat taşımaksızın inceden inceye tercüme edip açıklaması ve kendi halkasını birkaç istîdatlı samimî kimse ile sınırlaması doğrusu onu alışılmışın dışında bir yerde konumlandırmamızı gerekli kılar. Çünkü onun kalemi, bizi tasavvufun nazarî mirasını anlamak açısından hayatî öneme sahip eserlerle başbaşa bırakır.

III. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* ve Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi

Ahmed Avni Bey'in mütekâmil eseri, âhir ömrünü onunla meşgul olarak geçirdiği *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'dir.¹⁷ Kendisinden önceki şerh gelenliğini, özellikle İsmâil Rüsûhî Ankaravî'nin (v. 1041/1631) şerhini dikkatle takip eden müellif, Hint şârihlerinden de haberdâr oluşu¹⁸ sebebiyle farklı bir metin inşâ etmiştir.¹⁹ *Mesnevî*'nin tümünü titiz

konusunda Konuk'un feyz aldığı yakın dostları arasındaydı. Mesnevîhân Es'ad Dede'nin müridlerinden olması hasebiyle ihvânî olan Hüseyin Vassâf ve yine Es'ad Dede'nin müridlerinden kendisi gibi *Mesnevî* şârihi olan Tahirü'l-Mevlevî de ahbablarındandı. Yahya Efendi Dergâhı'nın son şeyhi Abdülhay Efendi, Mehmed Emin Kalmuk, İbrahim Vâsif Ögmeğül, Mehmed Şücâeddin Onuk, Mehmed Ceylan Bey gibi dönemin ilim ve irfân ehli kimseleri Ahmed Avni Bey'in yakın çevresini oluşturan diğer tanınmış isimlerdir. Ayrıca Ahmed Avni Bey'den feyz alan hemen bütün talebeleri kendi dönemlerinde temâyüz etmiş önemli kişilerdi. Mevlevî muhitlerde tanınan ve tasavvuf kültürünün aktarıcısı olan talebelerinden bazıları şunlardır: Hacı Emin (Yazıcı) Dede, Neyzen Halil Can, Hafız Kemal Batanay, Dr. Cemil Özbal, Sadeddin Heper ve Dr. Emin Kılıç Kale. Adı geçen isimlerin dönem açısından önemi ve Ahmed Avni Bey'le ilişkileri için yukarıda andığımız Savaş Ş. Barkçin'in kıymetli çalışmasına bakılmalıdır.

17 "Fakîr bu Mesnevî-i Şerîf'in şerhine 1348 hicrî senesinde başladım ve 1356 hicrî senesi Ramazân-ı şerîfin yirmi dördüncü günü bitirdim. Arada hastalık vesâir mevânî' zuhuru da vâkî' oldu. Bu mâniâların mecmû'u tahmînen bir sene kadar tutar. Şu halde yevmî dört-beş saat çalışmak sûretiyle yedi senede bitmiş oldu. Gerçi Mesnevî-i Şerîf gibi bir bahr-i bî-pâyân içinde yüzgeçlik etmek, benim gibi ilimde ve hâlde ve amelde kolu ve kanadı kırık bir âcizin işi değil idi; fakat aşk, bu acizimi gözümde örttü ve bu hususta beni cesûr ve cür'etkâr yaptı. Zirâ aşkın hâssalarından biri de korkağı ve âcizi cesûr yapmaktır." Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı), İstanbul 2010, I, s. 27. Bu esere bundan sonraki atflarımız satır içinde cilt ve sayfa numarasını göstermek yoluyla olacaktır.

18 Ahmed Avni Bey'in şerhinde Hint şârihlerinin yerini daha önce inceleme fırsatı bulmuştu. Bkz. Safi Arpaguş, "Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nde Hint Şârihleri", *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, 2010, I, 189-212.

19 Nitekim şerhin mukaddimesinde esas alınan kaynaklar hakkında şöyle denilecektir: "Bu şerhimin metin i'tibâriyle esâsı, Ankaravî hazretlerinin nüshası olduğunu yukarıda yazdım. Mürâcaat ettiğim şerhlere gelince: Ankaravî, Hind şârihlerinden İmdâdullâh, Bahru'l-ULûm Abdü'l-Alî, Velî Muhammed Ekberâbâdî, Mükâşefât-ı Rızavî ve Abdurrahmân Leknevî hazarâtının şerhleridir... Mürâcaat ettiğim lügatler de şunlardır: Kâmûs, Burhân-ı Kâtî'nin Fârisî aslı ve Hind tab'ı, Müntehabü'l-Lügât, Şemsü'l-Lügât, Gıyâsü'l-Lügât, Behâr-ı Acem, Heft-Kulzüm, Çerâğ-ı Hidâyet ve Ahterî-i Kebîr'dir ki, bunların nüshaları elimde mevcûddur. Hind şerhlerinde gösterilen lügatler: Müeyyidü'l-Fudalâ, Reşîdî, Ferheng-i Cihângîrî, Sirâcü'l-Lügât, Akrabü'l-Mevârid, Sarrâh, Müzîlü'l-Ağlât, Hıyâbân, Letâif gibi birtakım Hindistan'da vücûda getirilmiş olan ba'zı lügatlardır. Fakîr, şerhimde yukarıda

bir lügat duyarlılığı²⁰ ve fikrî tutarlılıkla²¹ şerh etmesi, eseri faydalandığı kaynakların bir sentezi olmaktan ileri götürmüş ve ona orijinal bir te'lif niteliği kazandırmıştır.²² Ayrıca Ahmed Avni Bey, sürdürdüğü geleneğe bağlı olarak *Mesnevî*'yi tasavvufî te'lif tarihinin müstesnâ bir eseri sayıp, onu başta *Fütühât-ı Mekkiyye* ve *Fusûsü'l-hikem* olmak üzere birçok klasikle irtibatlandırarak remizlerini ve işaretlerini izaha çalışmasıyla da dikkat çeker.²³ Nitekim Ahmed Avni Bey'i diğer şârihlerden farklı kılan bir diğer husus, aynı zamanda *Fusûsü'l-hikem*'i kâmil şerh etmiş bir kimse olması, üstelik o şerhini de *Mesnevî* beyitleriyle zenginleştirmesidir.²⁴ Ankaravî ve Hint şârihlerinde de İbn Arabî merkezli bir *Mesnevî* okuması sözkonusu iken Ahmed Avni Bey'de bu türlü bir okuma kapsamlı bir örnekle buluşmuştur.²⁵ Bu geleneğin ortaya koyduğu literatüre bağlı ola-

isimlerini gösterdiğim şerhlerden istifâde ettim ve birçok beyitleri de Hz. Pîr'in *Fihî Mâ Fih*'indeki beyânât-ı aliyeleriyle şerh ettim. Bunlardan başka, kendi zevkime tebean bu şürrâh-ı kirâmdan ayrıldığım ebyât-ı şerîfe de çoktur." (I, 39, 40)

- 20 Halil Can Ahmed Avni Konuk'un bu lügatlere sahip oluşunu şeyhi Es'ad Dede'nin sahaflar karşısında ne kadar lügat varsa elde etmesi yönündeki teşvikine bağlar. Şeyhi onu âdetâ kaynaklarını temin ederek *Mesnevî* şârihi olmaya hazırlamıştır. Barkçin, *a.g.e.*, s, 199.
- 21 Şerh okunduğu zaman karşılaşılan nazarı bütünlükte Ahmed Avni Bey'in *Mesnevî*'den önce *Fusûsü'l-hikem* ve *Tedbirâtü'l-ilâhiyye*'yi şerh etmiş olmasının payı vardır. Bkz. Mustafa Tahrallı, "Takdim", *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, I, 13-16.
- 22 *Mesnevî* şerhleri literatürü hakkında açıklayıcı bilgiler için ayrıca bkz. Lewis, *Mevlânâ –Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı–*, s. 528-535; İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul 2008.
- 23 "Şerh ve izâh husûsunda muhtelif kitaplara da mürâcaat ettim. Bunların da başlıcaları şunlardır: *Fusûsü'l-Hikem*, *Fütühât-ı Mekkiyye*, et-*Tedbirâtü'l-İlâhiyye* fî İslâhi Memleketi'l-İnsâniyye, *Bülgatü'l-Gavvâs*, *Cevâhir-i Gaybî*, *Fihî Mâ Fih*, *Menâkıb-ı Sipehsâlâr*, *Avârifü'l-Maârif*, *Arâisü'l-Beyân*, *Tefsîr-i Nahcivânî*, *Usûl-i Aşere*, *Ta'rîfât-ı Seyyid*, *İstlâhât-ı Sûfiyye-i Kâşânî*, *İstlâhât-ı Sûfiyye-i Ni'metullâh*, *Ma'rîfet-nâme*, *Ma'nevî Şerhi*, *Matlau'l-Ulûm Mecma'u'l-Fünûn*, *Nefehâtü'l-Üns*, *Azîz Neseî Resâili*, *Reşehât*, *el-İnsânü'l-Kâmil*." (I, 40)
- 24 Mevlânâ'daki tasavvufî üslubun İbn Arabî'nin tavrıyla değerlendirilmesi zaman zaman tenkide konu edilerek dışarda bırakılmak istense de, bu tarihi besleyen metinler bakımından her iki sūfînin de aynı hakikatlere tercümân oldukları kabul edilmelidir. İlgili tartışmalar ve yorumlar için bkz. Safi Arpaguş, "Tasavvufî Düşünce ve Şerh Geleneğinde Mevlânâ Celâleddin Rûmî-Muhyiddin İbn Arabî İlişkisi", *Tasavvuf*, sy. 25 (İstanbul 2010), s. 211-238. Mustafa Tahrallı, konuyla ilgili bir tebliğinde şunları söyler: "Ahmed Avni Bey *Fusûs* şerhinin birçok yerinde Mevlana'nın *Fihî Mâ Fih* ve *Mesnevî*'sinden nakiller yaparak *Fusûs*'daki fikirleri açıklamıştır. Ayrıca yine *Fusûs* şerhinde 10 fassın şerhi sonuna, 2-12 sayfalık *Mesnevî* teyitlerini şerhleriyle ilave ederek, *Mesnevî*'nin âdetâ *Fusûs*'u paralel bir eser olduğunu satır satır, bölüm bölüm göstermek istemiştir. Böylece İbn Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'iyle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si arasında esas fikir ve görüş itibarıyla bir farkın bulunmadığını, *Mesnevî* şerhinden 10-12 sene kadar önce kaleme aldığı *Fusûsü'l-Hikem* şerhinde ortaya koymuştur diyebiliriz. Son eseri olan *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde ise İbn Arabî'nin tercüme ve şerhini yaptığı eserleri ile *Fütühât-ı Mekkiyye* ve diğer eserlerinden ve Aziz Neseî gibi başka birkaç muhakkik müelliften bir hayli alıntı yapmıştır. Ahmed Avni Konuk'un hem *Fusûs* ve hem de *Mesnevî* şerhinde yaptığı bu karşılıklı alıntılardan bu eserlerin gerçekten birbirini açıklayıcı ve tamamlayıcı olduğu gayet açık olarak görülmektedir." Mustafa Tahrallı, "Ahmed Avni Konuk'un *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*'nde İbn Arabî", *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, 2010, II, s. 877. Ayrıca her iki sūfînin de birbiriyle anlamlı olabileceklerine ilişkin örnek bir çalışma için bkz. Osman Nuri Küçük, *Fusûsü'l-Hikem ve Mesnevî'de İnsân-ı Kâmil*, İstanbul 2011.
- 25 Gercî Ankaravî'nin bir *Nakşü'l-Fusûs* şârihi olduğu, ayrıca yine *Fusûs* şârihlerinden Abdullah Bosnevî'nin bir *Cezîre-i Mesnevî* şerhinin bulunduğu, aynı şekilde bir Konevî şârihi olan Molla Fenârî'nin

rak *Mesnevî*, sûfîlerin tevhid anlayışlarında baskın bir renk olan vahdet-i vücûd çizgisinin tatbîk ve izahına büyük bir katkı yapmış, böylelikle tasavvufun nazarî ve amelî yönlerinin bir arada düşünülebilmesini sağlar duruma gelmiştir.²⁶ Ahmed Avni Bey'in şerhini tasavvuf araştırmacıları açısından önemli kılan öncelikli husus kanaatimizce bu noktadır.

Bir şârih olarak Ahmed Avni Bey açısından *Mesnevî* nasıl görülmektedir? Bu sorunun cevabı bize onun yazdığı şerhin önemine ilişkin bir başka yönü gösterecektir. *Mesnevî*'nin mâhiyetine dâir tasavvufî kabul, eserin dibâcesindeki şu cümlede kendini belli eder:

وهو أصول أصول الدين في كشف أسرار الوصول واليقين.

Ve o *Mesnevî* Allah'a vusûl ve yakîn sırlarının keşfinde, dinin asıllarının asıllarının asıllarıdır.

Ahmed Avni Bey'in bu cümleye yazdığı şerh ise şöyledir:

"Usûl" bir şeyin esâsı ve temeli demek olan "asıl" kelimesinin cem'idir. Üç usûlden birisi, bu âlem-i zâhire taalluk eden şerîatin esaslarıdır. Ve ikinci usûl dahi, tarîkatin esaslarıdır; ve üçüncü usûl dahi hakîkatin asıllarıdır. Zîrâ tarîkat şerîatsız ve hakîkat tarîkatsiz bulunmaz. Nitekim Hz. Pîr V. cildin dibâcesinde şöyle buyururlar: "Şerîat yol gösterici bir şem' gibidir. Bununla berâber bir şem' ele getirsen yol gidilmiş olmaz ve bir iş yapılmış olmaz. Vaktâki yola geldin, senin bu gitmen tarîkattir. Vaktâki maksûda eriştin, hakîkattir. (I, 58)

Buna göre *Mesnevî*, hakikate ermek isteyen sâlikin izlemesi gereken asılların bir yekûnüdür. Bir işin usûlünden söz etmek, onun bir hikmete bağlı olduğuna ve edebi bulunduğu işâret etmek anlamına gelir. Usûlün varlık sebebi hakîkattir, ulaştıracağı netice de hakikate dâirdir. Buna göre usûl aynı zamanda hakîkatin mertebelerini ifade eder. Şerîat, tarîkat ve hakîkat, insanın bu yolculukla ulaştıkları ve ulaşacaklarının küllî isimleridir. *Mesnevî*'de yer alan bir benzetmeye göre (V. cildin dibâcesi) şerîat bir muma benzer; tarîkat bir muma benzeyen şerîatı esas alıp maksada yapılan yolculuk demektir; hakîkat, tarîkat vâsıtasıyla erileni bildirir.²⁷ *Mesnevî* de, usûlün bu üç mertebesine dâir,

---

Mesnevî'nin ilk onsekiz beytine şerh yazdığı bilirse de, *Fusûs*'u ve *Mesnevî*'yi müttekâmil bir biçimde şerh etmiş olma imtiyâzı Ahmed Avni Bey'indir.

²⁶ Bu çerçevede yapılmış bir okuma denemesi için bkz. Ekrem Demirli, İbnü'l-Arabî Metafizîği, İstanbul 2013, s. 218 vd.

²⁷ "Mesnevî-i Şerîf'in V. cildinin bu dibâcesi onun beyânındadır ki, efrâd-ı beşer kendi aslı olan vücûd-i hakîkiden i'tibâren bu âlem-i kesâfete gelinceye kadar seferdedir; ve bu âlem-i kesâfet ve zulmet-i tabiatta onun seferi hâlen bitmemiştir. Zîrâ seferindeki seyri müstatil değildir, müstedirdir

bu küllî mertebelerin sâlik açısından şerhini ihtivâ eden, böylece tâlibleri irşâd eden bir eserdir.

Mesnevî'yi bir seyr ü sülûk rehberi olarak gören bu muhayyileye göre, ondaki hikâyeler ve sembollerin tümü sâlikle ilgilidir.²⁸ Hâller ve makâmlar, müşşid ve mürid ilişkileri, vücûd mertebeleri ve mârifetullâha dâir meseleler, edeb ve ahlâk, Mesnevî'deki mefhumlarla bir kere daha sûret bulurlar. Nitekim Ahmed Avni Bey, Mesnevî'nin ilk hikayesi olan "pâdişâh ve câriye kıssası"nın başlangıç beytine şöyle mânâ verir:

خود حقیقت نقد حال ماست آت

باشنوید ای دوستان این داستان

Ey dostlar ve ey sâlikler! Bu hikâyeyi dinleyiniz; zîrâ bu hikâye altında gizli olan ma'nâlar, bizim şimdi geçirmekte olduğumuz bu dünyâ hayâtı içinde mevcûd olan hâlimizdir. (I, 96)

Buradaki "ey dostlar!" hitâbına, onu sâliklerle sınırlandırarak anlam vermek Mevlânâ'nın müşşid kimliğine dönük bir vurgu taşır.²⁹ Çünkü bildik halk masallarının bir müşşid ağzından dile gelişi, masal kahramanlarıyla sülûk mertebeleri arasında bir geçişlilik yapılmasına imkân verir. Artık ilgili hikâyeler alışıldık yönünden çıkarılarak ontolojik bir niteliğe geçiş yapar ve böylelikle hikâyeyi oluşturan unsurlar sülûke dâir birer sembolik anlatıma dönüşürler.³⁰ Dolayısıyla hakîkatin usûllerini konu alan Mesnevî,

ve devrîdir. Binâenaleyh zuhûr ettiği mahalle rücû' etmesi lâzımdır. Bunun için bu zulmet-i tabîat âleminde yol gösteren bir aydınlığa muhtaçtır; ve "şerîat" yol gösteren bir şem' ve ışık gibidir. Bir kimse eline bir şem' ve ışık alıp evinde otursa, yol ve sefere çıkmış olmaz ve o ışık ile seferine müteallik bir iş yapmış olmaz. Vaktâki bu ışığı eline alıp tabîat evinden ayrılarak yola çıkar; işte ey sâlik, senin bu yola gidişin "tarîkat"tir. Bu ışık ile yürüye yürüye maksûduna ve mebbeine vâsil olduğun vakit, o "hakîkat"tir; ve bir kimsenin seferi hitâm bulup mebbei ve maksûdu olan nûr-i hakîkate vâsil olunca artık onun işığı ihtiyâcı kalmaz. İşte bunun için, "Eğer hakîkat zâhir olursa şerâyi' bâtil olurdu" demişlerdir. Bu söz ehl-i şerîate ağır gelir. Fakat onlara gelen ağırlık Kur'ân-ı Kerîm'deki dekâyıki anlayamamaktadır." (IX, 13, 14) Elbette bu sözler şerîatin iptaline mâtuf olmayıp hakîkatın te'yidini bildirmek içindir. Mesnevî'nin I. ve V. cilt dibâcelerinin şerhlerden hareketle izahı için bkz. İsmâil Rüsûhî Ankaravî, Mesnevî'nin Sırrı –Dibâce ve İlk 18 Beyit Şerhi– (haz. Semih Ceyhan, M. Topatan), İstanbul 2008, s. 33, 40-44.

²⁸ Tasavvuf dilinin sembollerle ilişkisi için bkz. Safi Arpaguş, "Tasavvufta Mantıku't-Tayr: Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29 (İstanbul 2005), s. 121-135.

²⁹ Nitekim Ahmed Avni Bey'e göre eser, bir insân-ı kâmilin kalbinden sudûr etmiştir: "Mesnevî-i Şerif dahi, fesâhat ve belâgat kasdı olmaksızın ve sanâyi' ve bedâyi' husûsunda tekellüf bulunmaksızın, fesâhat ve belâgat ile mâlî ve rengin ve nemekîn-i dürd-âmûz ve halâvet-i şûr-engîz olarak, Cenâb-ı Mevlânâ'nın sîne-i esrâr-i gencîne-i deryâlarından zâhir olmuştur... Hz. Mevlânâ (r.a.)dan sonra efrâd-ı insâniyyeden hiçbir ferde ayıklık kudreti ile berâber, o hâlet-i mahviyyet ve istiğrâk nasîb ve bu mertebe ulûm-i aklî ve naklînin ihâtası ve müşâhedât-ı keşf ve vicdânî müyesser olmuştur ki Mesnevî-i Şerif'in mislini söyleyebilsin." (I, 36)

³⁰ Hikâyede yer alan tasavvufî unsurların yorumuna ilişkin bkz. Zafer Erginli, "Hayatı Sembollere Yükleme: Bir Mesnevî Hikâyesinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine", *Mûlel ve Nihal*, c.6 sy.1 (Ankara 2009), s. 221-243.

muhtevâsındaki unsurların tümüyle seyr ü sülûk üzerinden anlamlandırılır hâle gelir. Nitekim Ahmed Avni Bey, aynı hikâyeyi şerhe devam ederken şöyle diyecektir:

Ma'lûm olsun ki bu kıssa, âlem-i ervâhdan, âlem-i cisme gelen rûhun, baştan başa geçirdiği sülûk saffhalarını beyândan ibâret olduğundan, bu cismâniyyet âleminde bir sâlikin şahsiyyetini tasavvur etmek lâzımdır. Zirâ sâlikin şahsiyyeti, ilm-i ilâhî mertebesinden i'tibâren bilcümle merâtibi câmi'dir. (I, 103)

Bu açıklamaya göre, tasavvufî bilgi metnin kendisine tatbîk olunmadığı müddetçe *Mesnevî* eksik anlaşılmaya mahkumdur.³¹ Çünkü onun muhtevâsı, sâlikin hakîkate teveccühüyle maksadına ulaşmaktadır. Ahmed Avni Bey bu noktayı şu izahlarıyla belirginleştirir:

از صحاف مثنوی این پنجمست در بروج چرخ جان چون انجمست

"Sihâf", sahifenin cem'idir. Ya'ni, *Mesnevî-i Şerîf* sahifelerinden bu sahifeler V. cildi teşkil etmektedir. Her bir cildi veyâ sahifeleri veyâ beyitleri âlem-i ervâh feleğinin burçlarında yıldızlar gibidir. Sûre-i Nahl'de vâki' وَيَالْتَجِمُ هُمْ يَتَّقُونَ (Nahl, 16/16) ya'ni "Onlar yıldızlar ile doğru yolu bulurlar" âyet-i kerîmesinde beyân buyrulduğu üzere kara ve deniz yolcuları yıldızlara bakıp gece karanlığında yollarını ta'yîn ettikleri gibi bu *Mesnevî-i Şerîf*'in sahifelerinde münderiç ebyât-ı şerîfedeki ma'nâlar ile de, sâlikler tabiat karanlığında Hak ve hakikat yolunu bulup yürürler.

جز که کشتیبان استاره شناس

ره نیابد از ستاره هر حواس

"Havâs" dan murâd, "meşâir-i aşere" ta'bir edilen havâs-i hamse-i zâhire ve bâtnedir. "Yıldız tanıyan gemiciler"den murâd, ulûm-i zâhire ve bâtneden haberdâr olan kimselerdir. Zirâ *Mesnevî-i Şerîf*'in beyitlerinde mündemîç olan ma'nâları istihrâc ve idrâk için lûgat, ilm-i kelâm, fıkıh, tefsîr, hadis, mantık, beyân, bedî', maânî, nücûm, tıb, hesâb, hikmet, kimyâ, hendese, coğrafya, hey'et, nazım ve kâfiye, tasavvuf, hurûf ve havâs gibi birçok ilimlere vukûf lâzımdır. Bununla berâber bir mürşid-i kâmil terbiyesinde olup o mürşidin himmetiyle kalbde zevk ve nûr-i hâl dahi bulunmak icâb eder. Binâenaleyh bu şerâiti hâiz olmayan kimselerin havâs-i zâhire ve bâtneleri, bu yıldızların nûruyla hakikat yolunu bulamaz. (X, 632)

Buna göre *Mesnevî*, tek katmanlı bir metin olmayıp barındırdığı dil özelliklerinin

31 " Her kim ona masal derse, masaldır; ve o kimse ki onu nakd gördü, merdânedir. Ya'ni *Mesnevî-i Şerîf*'de hikâye perdeleri arkasında Kur'ân ve ahâdis-i şerîfenin maânî-i bâtneleri ve nefsin ve şeytanın hâl ve desâisi ehl-i zekâvete tefhîm edilmekte olduğundan idrâki noksan ve muhâkemâtî sakim olan ehl-i zâhirden bir tâife *Mesnevî-i Şerîf*'i hikâye kitabından ibâret görmektedir. Binâenaleyh "Her kim bu *Mesnevî*'ye masal kitabı derse, onun anlayışına göre masaldır, zîrâ o yalnız perdeyi ve hikâyenin zâhirini görüyor. Nazarı perdenin arkasına nüfûz edemiyor"; veyâhud "O kimsenin kendi varlığı bir efsâne ve masaldır, ya'ni kıymetsiz bir mevcûdiyettir; fakat o hikâye perdeleri arkasında, kendi nefsinin sıfatlarını ve noksanlarını görüp mütenebbih olan ve kendinin hâl-i hâzırını bilen kimsenin hareketi mertçedir." (VII, 29)

ötesine geçmekte, keşfi bilgi ile doğrudan irtibatlanarak insân-ı kâmilin irşâdında bil-lurlaşan ince mânâların ev sâhibi olmaktadır.³² Ahmed Avni Bey'in kavrayışında met-nin tarihî bağlamı ve döneminden kaynaklanan yönleri dışlanmaz. Ancak öncelik ve-rilen nokta ve *Mesnevî*'nin varlık sebebi olarak sunulan öz, onun hakikat makâmına erdiriyor oluşu ve bu yolculukta rehberlik edışıdır. Dolayısıyla *Mesnevî* okunur ve açık-lanırken dile odaklı ve tarihe gömülü bir bakış bu muhayyile nezdinde eksik ve yanıltıcı sayılacak, dînin usûlü olarak hakîkati vaz' eden tasavvufî bakışta dönem ve dile şartlı bir *Mesnevî* algılayışı tek boyutlu kabul edilecektir.³³ Çünkü *Mesnevî* dînin usûlü olarak hakîkatin bir şerhi ya da o nihâî makâmın ulaştırıcı vâsıtası ise, ona bu makâmdan ve sâhiplerinden bağımsız bir yorum getirmeye çalışmak sûfi muhayyile açısından kabul edilemez.³⁴ Ahmed Avni Bey, dînin usûlü noktasındaki bu hassâsiyeti *Mesnevî* beyitleri üzerinden şöyle dillendirir:

آن اصول دین بدانستی تو لیک   بنگر اندر اصل خود گر هست نیک

"Dînin usûlünü aklın ve zekâvetin dâiresinde tahsil edip bildin. Eğer aslın iyi ve idrâk-i hakâyika müstaid ise, kendi aslına ve hakikatine bak ve onu anlamağa sa'y et!" "Usûl-i

32 Ahmed Avni Bey *تعارف فاعلات / معنیست آن نه فعلون صورت زان زکات / معنیست آن نه فعلون فاعلات* beytini şöyle izah eder: "Dervişliği sûret ve resimden ibâret addeden bir kimse mürşid-i kâmilin kalb-i şerifine vârid olan esrâr ve maârif-i ilâhiyenin zekâtından tadar ve zevk alır mı? Zîrâ bunlar sırf ma'nâdır. Yoksa ilm-i arûz bahrlerinin feülün ve fâilât gibi vezinlerine sığdırılan elfâzdan değildir. Müstaid olan sâlikler o elfâz-ı zâhîrde mün-demîç olan ma'nâyı kavrarlar. Avâm ise o lafızlara bağlanıp kalır. Halbuki bu lafızlar şeker gibi olan ma'nâlara nazaran saman gibidir. Avâm ancak o saman ile iktifâ ederler ve ondan zevk alırlar. Cenâb-ı Pîr Efendimiz Fihî Mâ Fih'in 19. faslında şöyle buyururlar: Ma'nâyâ teveccüh etmek vehle-i ûlâda o kadar latîf görünmez. Fakat gittikçe daha ziyâde tatlı görünür. Sûret ise bunun hilâfıdır. Evvelen latîf görünür, ba'dehû o sûret ile her ne kadar ziyâde ülfet edersen soğursun. Kur'ân'ın sûreti nerede? Ma'nâsı nerede? İnsana nazar et, sûreti nerede, ma'nâsı nerede? Eğer o sûretten ma'nâ giderse bir lahza bile evinde tutmazlar." (XI, 66) *Mesnevî*'deki "mânâ dili" hakkında bir okuma için bkz. Cengiz Gündoğ-du, "Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde "Mânâ Dili": *Mesnevî*'nin Türkçeye Şerh Geleneği ve Bu Bağlamda Halvetî Şeyhî Abdulmecîd-i Sivâsî'nin *Mesnevî* Üzerine Çalışmaları", *Tasavvuf*, sy. 14 (Ankara 2005), s. 121-148

33 "پس ز نقش لفظهای مثنوی / صورتی ضالست و هادی معنوی" Binâenaleyh *Mesnevî* lafızlarının nakşından sûrete mensûb olan dâldir ve ma'nâyâ mensûb olan hâdîdir. Ya'ni, *Mesnevî*-i Şerîfte "mey" ve "mutrib" ve "dilber" ve "ma'sûk" gibi lafızlar vardır. Eğer bir sûrete mensûb ve cismânî olan kimse bu "mey"i üzüm suyundan yapılan şaraba ve "mutrib"ı da şurada burada gazel okuyan ve çalçı çalan hânende ve sâzendeye ve "dilber" ve "ma'sûk"u da güzel kadınlara hamleder ve bu kelimelerin ma'nâlarını zâhire mahsûr kılarlsa dâll ve şaşkın olur. Ve eğer bunların ma'nâlarına intikâl edip, meyi aşk-ı ilâhî şarâbı ve mutribı da rûhu tatrib eden insân-ı kâmil ve dilber ve ma'sûku da mahbûb-ı hakîkî olan Hak anlarsa hâdî olur ve doğru yolu bulucu olur. Zîrâ bunlar sûfiyyünün istilâhlardır; ve bu istilâhlar ahvâl-i bâtnevi akla takrib için ahvâl-i zâhîreye teşbîh edilme sûretiyle vaz' edilmiştir." (XI, 228)

34 "Kur'ân-ı Kerîm'de esrâr-ı maânîyi ve hakâyık-ı İlâhî'yi darb-ı emsâl ve hikâyât-ı selef ile setr buyur-dukları gibi, Cenâb-ı Mevlânâ dahi maânîyi ve esrâr-ı gaybîyi kıssa ve efsâne perdesi altında mestûr ve muhtecib kılmıştır; tâ ki sâmiîn mahsûsden ma'kûle intikâl etsinler... Her kim onu i'tikâd ile okur ve kelâm-ı Hak bilirse, o kimse kemâl-i îmâna, belki derece-i velâyete vâsil olur. Nitekim beş yüz kişi başka mürşidi olmaksızın sırf *Mesnevî*-i Şerîf tilâveti ve mülâzemeti yüzünden veliyy-i kâmil olmuş-lardır; ve eğer bilâ-i'tikâd efsâne ve hezl tavrıyla okursa velev âlim-i ma'kûl ve menkûl olsun, onun feyzinden mahrûm ve belki meslûb-ı îmân olur." (I, 36, 37)

din”den murâd, usûl-i fikh ile usûl-i kelâmıdır. “Kendi aslı”ndan murad, ilm-i ilâhîde sâbit olan kendi hakikati ve ayn-ı sâbitesidir ki, bu ayn-ı sâbite esmâ-i ilâhiyyeden bir ism-i hâssın mazharıdır ve bu ism-i hâss o abdin rabb-i hâssıdır. Rabb-i hâssı esmâ-i cemâliyyeden olanlar saâddir ve iyidir; ve esmâ-i kahriyyeden olanlar şakîdir ve fenâdır... Ma’lûm olsun ki, gerek usûl-i fikh ve gerek usûl-i kelâm, Kur’ân ve Hadîs ve kıyâs-ı fukahâ ve icmâ’-ı ümmet gibi dört delil-i şer’iden istinbât olunmuş ilimlerdir; ve bu ilimlerin tedvîninde Kur’ân’dan ve Hadîs’ten çıkarılan ma’nâlar muhâkemât-i akliyye ve istidlâlât-ı fikriyye neticesidir. Ve kıyâs ve icmâ’ dahi bu muhâkemât ve istidlâlâtın te’siri altındadır. Fakat hakâyık-ı Kur’âniyye ve ahâdis-i şerife hakkında muhakkıkının kulûb-i şerifelerine nâzil olan ulûm-i ledünniyye ve ilm-i tecellî bu aklî ve istidlâlî olan hükümlerin fevkindedir. Onun için usûl-i fikh ve ilm-i kelâm âlimleri kendi muhâkemelerine ve istidlâllerine muhâlif gördükleri ulûm-i ledünniyyeyi ve ilm-i tecellîyi, şeriate muhâlif görüp inkâr ederler; ve çünkü ancak kendi muhâkemeleri ve istidlâlleri üzerine verilen hükümleri şeriat bilirler. Gerçi ulûm-i akliyye ve istidlâliyye ahkâm-ı şer’iyyenin te’yidi için fâideli ise de, ulûm-i ledünniyyenin yanında pek çabuk yıkılır. Nitekim sâhib-i şeriat olan Mûsâ (a.s.) ile âlim-i ulûm-i ledünniyye olan Hz. Hızır’ın muâmeleleri Kur’ân-ı Kerîm’de mezkûrdur. Buna binâen bu beyt-i şerifte Cenâb-ı Pîr efendimiz buyururlar ki: “Ey iki usûlün âlimi olan efendi, bu usûl-i dîni bildin, fakat seni sana bildirecek olan ilimden gâfil oldun. Binâenaleyh bu ilmi de tahsil et de kendi hakikatine bak ki, iyi misin, yoksa fenâ mısın?”

از اصولینت اصول خویش به   که بدانی اصل خود ای مرد مه

“Usûleyn”den murâd, usûl-i fikh ve usûl-i kelâm; “kendi usûlün”den murâd esmâ ve sıfât-ı ilâhiyyedir; ve “kendi aslın”dan murâd Vâcibü’l-vücûd olan Hak’tır. Ya’ni usûl-i fikh ile usûl-i kelâmı bilmenden kendi usûlün olan esmâ ve sıfât-ı ilâhiyye âsâr ve ahkâmını kendi vücûdunda zevkan müşâhede edip bilmen ve bu müşâhedededen o esmânın müsemması ve o sıfâtın mevsûfu ve kendi aslın olan Zât-ı ulûhiyyete zevkan ve şühûden intikâl etmen daha iyidir. İmdi bu husûsta üç hâl vardır. Birinci hâl, yalnız ulûm-i zâhiriyye tahsiliyle meşgûl olup kendi hakikatinden gâfil olmak. İkinci hâl, ulûm-i zâhiriyye tahsilinden fâriğ olup, ancak bir insân-ı kâmilin nazarı ve terbiyesiyle kendi hakikatine âgâh olmak. Üçüncü hâl ulûm-i zâhiriyyenin tahsiliyle berâber bir insân-ı kâmilin nazarı altında kendi hakikatine vâkif olmaktır. Bunlardan birinci hâl, dünyâ için hoş ve fakat âhiret için boş; ve ikinci hâl hoş ve üçüncü hâl ise aliyyü’l-a’lâ ve daha hoştur. (VI, 73, 74)

Usûl, yâni insanın ve hakîkatin asılları, nihâî mertebe itibâriyle ilâhî isimlerde kaynağını bulması sebebiyle onlara dâir söylenecek sözler –her ne kadar tedris ve istidlâl ile desteklense bile– müşâhede ve tecellî yolundan geçer. *Mesnevi* ise baştan sonu bunun te’yidi sayılır. İnsanın hakîkati Hak’tır, bu hakîkatin en tam mazharı da insân-ı kâmilidir.³⁵ Konusu mârifetullah ve mârifet-i nefis olan tasavvuf, tecellîyi taşıyan insân-ı

³⁵ Ahmed Avni Bey, beytini şöyle izah eder: “Ya’ni, Kâ’be İbrâhîm Halîlullâh (a.s.) tarafından binâ olunmuştur; ve benim hilkatim ise, âyet-i kerîmede خَلَقْتُ بِنَدِي (Sâd, 38/75) ya’ni “İki elimle halk ettim” buyurulduğu cihetle, mazhar-ı cemâl ve celâl olarak, yed-i kudret-i Hak’la vâki’ olmuştur. Beyit: كعبه بنیاد خلیل آزرست / دل نظرگاه جلیل اکبرست. “Kâ’be Halîl-i Âzer’in binâ-kerdesidir; kalb-i mü’min ise, celîl-i ekber olan Allâhu azîmü’s-şânın nazargâhıdır.” Bu

kâmil dışarda tutulduğu sürece tam olarak anlaşılmaz. İnsân-ı kâmilin nefesi ve nazarı, beşerî uğraşlara mânevî kıvâmını verir.³⁶ *Mesnevî*, Kur'ân'ın sahip bulunduğu mertebeden neş'et eden keyfiyetiyle insana bu kemâli kazandırmak sıfatını taşır.³⁷ Böylece *Mesnevî* beyitlerinin tahkiki³⁸ kişiyi ilâhî isimlerdeki aslına ulaştırır. Lafzî açıklamalar ve mefhûmu ortaya koyma maksatlı şerhler muhâtabına yardımcı olmaktan ve zihni bir noktada toplamaktan öte herhangi bir vazife üstlenmezler. Bu bakış açısını her izahında koruyan Ahmed Avni Bey, lafzî bir metin olarak değil hakîkatın tercümânı olarak *Mesnevî*'nin tüketilmezliğinin farkındadır ve muhâtabına bunu sürekli telkîn edecek vurgularda bulunur.

Buraya kadar verdiğimiz örneklerden tasavvuf araştırmacısının dikkatini çekmesi adına çıkartılabilecek bir diğer sonuç, Ahmed Avni Bey'in *Mesnevî*'yi bir "ilm-i hakâyık" metni olarak okuması ve anlamlandırmasıdır.³⁹ Artık onun üslubunda *Mesnevî*'nin ibâreleri tahkiki seyr ü sülûke bağlı işâretlere dönüşür, sembolik unsurları yeniden anlam kazanır. Beyitler kendi içerisinde bütün olmalarının yanı sıra anılan her ne ise bir

beyt-i şerîfin ikinci mısra'ında, وأنا سره و انسان سري يا'ni, "İnsân-ı kâmil benim sırrımdır ve ben onun sırrım" hadîs-i kudüsine işâret buyrulur. Ya'ni, "İnsan, vücûd-ı izâfîsinden mukaddem, benim zâtımda mestûr ve mahfî olmuştur. Ve vücûd-ı izâfîde zuhûrundan sonra, ben onda mestûr ve mahfîyim ve ben onun hakîkatıym" demek olur." (IV, 117)

36 "Hak Teâlâ bu rûhânî boğazları, ancak bir şahıs iclâlî olduğu, ya'ni ahlâk-ı rabbâniyye ile mütehallık ve ahlâk-ı rezileden pâk olduğu vakit ihsân eder." Ma'lûm olsun ki ecsâm, ma'rifet-i ilâhiyye sâhibidirlir ve Hakk'ı tesbîh ederler... Ecsâmın ve bilcümle eşyânın bu tesbihleri basîret ile değildir. Basîret ile ma'rifet-i ilâhiyye ancak insân-ı kâmile mahsûstur. Zîrâ onlar bedenleriyle esrâr-ı teşbîhi ve rûhlariyle esrâr-ı tenzîhi zevk edicidirler." (V, 22)

37 Ahmed Avni Bey, *Mesnevî*'nin mâhiyetini anlatmak için eski mesnevîhânların sık kullandıkları,

این نه نجمست و نه رملست و نه خواب
و حی حق و الله اعلم بالصواب
از پی رو پوش عامه در بیان
و حی دل گویند آن را صوفیان

beyitlerine şöyle mânâ verir: "Bu âlem-i gaybdan alınıp, söylenen sözler ilm-i nücûm veyâ ilm-i reml ile çıkarılmış olan ahkâm-ı gaybiyye değildir; rû'yâda görülen taayyünât cinsinden dahi değildir, belki levh-i mahfûza nazaran alınmış olan esrâr-ı ilâhiyyedendir ve vahy-i Hak'dır... Hakk'ın evliyâsına bu sûretle olan vahyine, avâmın i'tirâzına mahal kalmamak için sûfîler "vahy-i dil" derler. "Vahy-i Hak" yerine böyle bir istilâh vaz' edip kullanırlar." (VII, 547, 548)

38 *Mesnevî* beyitlerinin tahkiki konusunu Ankaravî şerhi üzerinden bir değerlendirme denemesi olarak bkz. Semih Ceyhan, "İsmail Rusûhî Ankaravî'nin *Mesnevî* Tahkiki: *Mesnevî*'deki Mânâya Metodolojik Bir Yaklaşım", *Tasavvuf*, sy. 20 (İstanbul 2007), s. 117-142. Burada tahkik ile kastedilen "hem varlık hem de bilgi açısından müşâhedenin verilerini kullanarak Allah-insan ilişkisinin metafiziksel iribat seviyelerini ya da mânâ düzeylerini yakînî bir şekilde ortaya koymaktır".

39 Nitekim "*Mesnevî*'nin tasavvufî metafiziksel mânâları ve bu mânâların insan ve âlem seviyelerinde tecellilerini içeren manzum bir kitap olduğunu öne sürmek, geleneksel dönem *Mesnevî* şârihlerinin de gördüğü biçimde *Mesnevî*'yi bir tasavvufî metafiziği kitabı şeklinde algılamaktır. Bu algılayış bizleri sadece tasavvufî düşünceyle değil, İslam düşünce ve kültür mirasının muhtelif disiplinleriyle buluşturmaya vesile olacaktır." Bunun tam zıttını oluşturan perspektif ise "*Mesnevî*'yi manzum bir tasavvuf metafiziği kitabı şeklinde algılamamakta; *Mesnevî*'nin, tasavvufî düşüncenin mevzû ve mesâli olan varlık ve ulûhiyet hakikatlerini, bu hakikatlerin metafiziksel mânâ düzeylerinde ortaya çıkış biçimlerini göz önünde bulundurmadan uzak, Allah-insan-âlem arasında ontolojik ve epistemolojik açıdan iribatlar kuran bir metin olmadığını ileri sürmektedir." Ceyhan, a.g.m., s. 118, 120.

şekilde kendisinin izah ettiği ve dolayısıyla kendisiyle izah olunabilecek ilkeler vardır. Bu ilkelerin tümünü birden kuşacatacak kavram “vahdet”tir:

مثنوی ما دکان وحدتست غیر واحد هر چه بینی آن بتست

“Bizim Mesnevî’imiz vahdet dükkânıdır. Birin gayrı her ne görür isen o puttur.” Bizim Mesnevî’imiz ise vahdet dükkânıdır. Bu dükkânda tâliblere vahdet-i vücûd sırrı satılır ve ta’lîm olunur. Eğer Mesnevî-i Şerî’te o vücûd-i vâhid-i hakîkiden başka kıssaların ve hikâyelerin sûretlerini görür isen, bunlar maksûd-bizzât değildir. Put mesâbesinde olan keserâttir. O vahdeti ta’lîm için kullanılan misâller ve ölçülerdir. (XI, 499)

Mesnevî’nin bu beyti ve izahı çerçevesinde⁴⁰ Ahmed Avni Bey’in üzerinde hassâsiyetle durduğu tasavvufî prensiplerin eserdeki muhtevâyâ muhâtap olmadaki yeri tebârüz eder. Vahdet eserin maksadını ve ihâtasını belirlediğinden, eserdeki tüm anlatımlar vahdet merkezinde toplanacaklar ve vahdeti tecrübeleriyle tanınır kılmış sûfîlerin lisanlarıyla açıklanacaklardır.⁴¹ Bu noktada ibâreden işârete intikâl edişin yolu önem kazanır.

Bilindiği üzere sûfîler, Kur’ân-ı Kerîm hakkında te’vil ve işârî tefsir gibi terimlerle ifade edilen yorumların sahipleridir. Çünkü sûfîlere göre, “ilâhî kelâm” karşısında kendi idrak, kabiliyet ve akıllarının varlığına ilâveten, mârifetullahın, ilm-i bâtın, ilm-i ledün vb. şekillerde bir bilgi yolunu seçmiş olması sözkonusudur. Ermek istedikleri Hakk’ın, Resûl’ü vâsıtasıyla ulaştırdığı kitab seyr ü sülûklerinin her mertebesinde onlara bir mânâ ile hitap etmiş ve her bir mertebe sonrasında sûfîler yepyeni bir mânâ ile karşı karşıya kaldıklarını görmüşlerdir. Kur’ân’ın sülûk mertebeleri sebebiyle birden çok mânâ taşıyor ve ne kadar kabiliyet varsa hepsini kuşatıyor oluşu, enfûsî bir maksatla ona teveccüh edenin talebine bir “işâret”le cevap verdiğiinden sûfnin Kur’ân anlayışında da “seyr ü sülûk ilmi”nden nasiplilik öne çıkar. Elbette sûfîler zâhir ilimlerin neticesi olarak âyetlere verilen mânâları reddetmemişler, yalnızca kendilerinin yaşadıkları hâl ve yürüdükleri yol açısından ulaştıkları mânâların âyetlerde ayrıca var olduğunu

⁴⁰ Bu beytin muhtevasını daha önce bir yazımızda tahlile konu etmiştik. Bkz. Safi Arpaguş, “Vahdet Dükkânı”, *Kubbealtı Akademisi Mecmûası*, sy. 4 (İstanbul 2007), s. 51-60.

⁴¹ Son dönem Yenikapı Mevlevihânesi şeyhlerinden Mehmed Celâleddin Dede (1849-1908) *Mesnevî*’nin vahdet merkezinde toplanan bir eser olduğunu şu satırlarıyla ortaya koyar: “*Mesnevî-i Şerî*’i saâdet-redîfin mevzûu sırf ilm-i hakikat ve fenn-i vahdettir. Vahdet-i vücûd ise, işbu ilm-i hakikatın mesâilinden bir mes’eledir... Bu kitâb-ı hakikat-nisâbın mevzûu, ilm-i hakikat ve vahdet olduğu ecilden bu kitâb-ı münîfi değil şerh ve tercüme eylemek, hattâ hakıyla anlamak bile o ilm-i hakikat ve fenn-i vahdete hakıyla âlim ve vâkif ve sâhib-i zevk ü hâl olmaya mütevakkıf olduğu gibi müellifi olan Cenâb-ı Mollâ-yı Rûmî’nin neş’esini ve meşreb ve ahvâlini dahi iyice bilmek lâzım ve lâbüddür. Yoksa bu şurût mevcûd olmadan mütercim veya şârihlik sıfatıyla ortaya atılıvermek ve bu hususta aklına ve diline geleni söylemek sırf bir cür’et-i küstâhâne ve bî-edebânedan başka bir şey değildir.” Mehmed Tâhir (Tâhirî’l-Mevlevî), *Yenikapı Mevlevihânesi Postnişini Şeyh Celâleddin Efendi Merhûm*, İstanbul 1326/1909, s. 35, 36; İhtifalci Mehmed Ziyâ Bey, *Yenikapı Mevlevihânesi* (haz. M. Ali Karavelioğlu), İstanbul 2005, s. 170-175.

söylemişlerdir.⁴² Dolayısıyla ilim ve mârifet bakımından verilen mânâ, ibârenin işârete intikâl edişinin yolunu belirlemiştir. Bu nokta, yâni lafzî ibârenin mârifete erme yoluyla işâretini bulma, Ahmed Avni Bey'in ve sürdürdüğü geleneğin *Mesnevî* ibârelerini kavrayışı bakımından belirleyici bir prensiptir.

Ahmed Avni Bey'in şerhinde tasavvuf araştırmacısı açısından önemli olan bir diğer husus bu noktada kendini belli eder. Kendisinde tasavvufî inceliklerin yüklenmiş olduğu herhangi bir ibâre, içindeki işârete dönük vechi de yansıtacak şekilde nasıl bir dilden diğerine aktarılabilir? Kanaatimizce Ahmed Avni Bey'in şerhi bu sorunun cevap bulabileceği ayrıcalıklı metinlerden biridir. İdrâklerini, âyet ve hadislerin bâtınında mevcut olan latif mânâlara işâreten beyân edişleri sebebiyle sûfilerin metinlerinde yer bulan bu türlü örneklerin büyük çoğunluğu Ahmed Avni Bey'in şerhinde gayet tasavvufî bir üslupla meâl bulurlar. *Mesnevî*'nin herhangi bir tercümeden bakıldığı zaman sezilemeyecek tasavvufî îmâları, yine bu şerhin izahlı tercümelerinde muhatabını karşılayacaktır.

Ahmed Avni Bey, *Mesnevî*'yi bu şekilde kavrayış bakımından yalnız olmayıp bilakis bir geleneğin temsilcisi sayılmakta ve ortak bir anlam dairesi içerisinden söz söylemektedir.⁴³ Nitekim erken dönemden itibâren Mevlânâ'nın pîr oluşunu hürmet ve muhabbetle yâd eden sûfî müellifler, *Mesnevî*'nin irşâd ve ilm-i hakâyık yönünü dikkate alacak şerhler yazmışlardı. Meselâ, *Mesnevî*'nin ilk cildini manzum bir şekilde tercüme ve şerh ederek eserini 839/1436 yılında II. Murad'a sunan Muîni'nin dikkat çekici beyitleri, Mevlevîlik içinde yetmişmiş bir zâtın XV. yüzyıl başında eseri nasıl algıladığını gösteren güzel bir örnektir:

Din usûlunun usûlüne usûl
Mesnevîdir çünkim ey sâhib-vusûl
Bundadır akvâl ü ef'âl-i Nebî
Bundadır esrâr u ahvâl-i Nebî (b. 126, 127)
Mesnevî ki oldu müsemmâ mesnevî
Hak sîfâtın tuttu ol şâh-ı kavî
Ol velî ahlâk-ı Hallâk'ın tutar

⁴² Konunun özlü bir şekilde ele alınışı için bkz. Mustafa Tahralı, "Din İlimleri ve Tasavvuf Araştırmalarında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Bazı Esaslar Hakkında Düşünceler", *Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri*, İstanbul 2007, s. 357-368. Burada konumuzu doğrudan ilgilendirmediği için işâri tefsir hakkındaki görüşlere girmeyeceğiz. Ancak lafızdan hakîkate uzanan faaliyette seyr ü sülûk ve mârifetin sûfî açısından durduğu yeri görmek için bkz. M. Mustafa Çakmakhoğlu, İbn Arabî'de Ma'rîfetin İfadesi, İstanbul 2007, s. 234-542. *Mesnevî* ve Kur'an arasındaki münâsebet doktora çalışmamızda kısmen değinme fırsatı bulmuştuk. Bkz. Safi Arpaguş, *Mevlânâ ve İslâm –Algı ve Anlatım–*, İstanbul 2007, s. 73-108. Daha kapsamlı bir okuma için bkz. Hüseyin Güllüce, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul 1999; Hikmet Akdemir, *Mesnevî'de Kur'an Yorumları*, İstanbul 2010.

⁴³ Ahmed Avni Bey'in içinde değerlendirilebileceği geleneğe dâir yapılmış çalışmalar olarak bkz. Semih Ceyhan, *İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi* (doktora tezi, 2008), Uludağ Üniversitesi SBE s. 285-519; Ülker Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (doktora tezi, 2002), Marmara Üniversitesi SBE, s. 219-445; Şeyda Öztürk, *Şem'i Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul 2011, s. 205-476.

Er odur Hallâk'ı ahlâkın tutar
Hâlîkı hulku müsennâdır kamu
Gör bu âfâk içre enfüsd e iy amû (b. 196-198)
Mesnevî ma'nâsı oldu bunda tâm
Mesnevî nâmı budur beyne'l-enâm
Var kalanını kıyâs et buna sen
Vahdete bul ka'r-ı kesretten resen
Kesret içre vahdeti edin murâd
Vahdet için kesret ile kıl cihâd
Tâ ki vahdet ide kesretten zuhûr
Kesret ola nûr-ı vahdet nûr-ı nûr (b. 207-210)⁴⁴

Muî'n'in bu beyitlerinde *Mesnevî*, tıpkı Ahmed Avni Bey'in kavrayışında olduğu gibi bir "ilm-i hakâyık" rehberi şeklinde karşımıza çıkar ve burada "vahdet" *Mesnevî*'ye muhatap olma ilkelerini kendine toplayan anahtar kelime hâline gelir. Sülûkün rehberi sayılan *Mesnevî*'yi, yine sülûk içerisinde hareket ederek anlamanın önemine ve şerhlerin bu konuda ârîzî bir mâhiyet arzettiğine ilişkin vurguyu, tasavvuf tarihinde "Hazret-i Şârih" diye anılagelmiş olan İsmâil Ankaravî şöyle dile getirir:

Bu tarîkin sâliklerine عمل و آنگاهى اول علمست و آنگاهى عمل buyurdıkları kavî üzere evvelâ, bir üstâd-ı âlim ve kâminden tahsîl-i ilm kılmak ve ondan sonra bildiğiyle âmil olmak lâzım ve lâbudur ki, Hazret-i Mevlânâ (kaddesenallâhu Teâlâ bi-sırrihi'l-a'lâ), bizim için bir kitâb-ı şerîf ve kelâm-ı latîf nazm ve te'lîf eyleyip ve onun hakkında نور لأصحابنا وكنز لأعقابنا deyip söyleyip, koyup gitmiş ve onun okunmasına ve yazılmasına ve istimâ' olunmasına *Mesnevî-i Şerîf*'in ekser mahallinde nice tenbih ve te'kîdler etmişlerdir... Hakkan budur ki, bir kitâb-ı şerîftir ki, ona bir hoşça âlim olan, cehl ve gafletten kurtulur ve onun içinde olan ulûmla amel kılan, tahkîkan âlim-i rabbânî ve mürşid-i hakkânî olanların mertebesini bulur. Ammâ ona, ilim ve şuûr, mücerred şurûh vâsıtası ile müyesser olmaz ve bî-mürşid ondan kendi bildiği üzere amel kılmak hem netice vermez. Belki bir üstâd-ı kâminden onu taallüm etmek ve onun buyurduğu üzere âmil olmak gerektir ki, tâ ol ilim netice vere ve sâlik-i enbiyâ ve evliyâ vâsıl olduğu merâtib ve menâzile irgöre ve bu tarîkin sâlikleri bu kitâb-ı şerîfin ilmîni, yâ şurûhla veyâhud bir kimseden okumakla ve onu yazmakla tahsîl eylemek gerek veyâhud eğer okuyup yazmaya kâdir değil ümmî iseler, خذ العلم من أفواه الرجال بقلب لا يعقل ذي عقال / kavlinin mücibince, ricâl mertebesinde olan azîzlerin evfâhından bunun ilmîni dinlemekle ahz kılmak gerektir ki, tâ câhil ve gâfil kalmaya ve tarîkate mücerred onun ve bunun sözüne uymak ile sâlik olmaya ki, bu yolda aġvâl-i tarîkat katı çoktur ve taklîd ile kendileri şeyh ve mürşid düzûp, evliyâ kelâmını nâkıl olanlara nihâyet yoktur.⁴⁵

Mesnevî'ye dâir bu kavrayışın Osmanlı dönemi tasavvuf doktrin ve kültürünü şekillendirmiş olduğu söylenebilir. Şeyh Galib'in (v. 1213/1799) *Hüsn ü Aşk*'ta Mevlânâ ve

⁴⁴ Kemal Yavuz (haz.), *Mu'ini'nin Mesnevî-i Murâdiyye'si –Mesnevî Tercüme ve Şerhi–*, Konya 2007, II, 18, 25, 26.

⁴⁵ İsmail Ankaravî, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı –Şerh-i Ehâdis-i Erbaîn–* (haz. Semih Ceyhan), İstanbul 2001, s. 232, 233.

Mesnevî'nin medhi sadedinde söylediği şu beyitler, bu şekillenişin görkemli örneklerindendir:

Oldu ulemâ-yı dîne fâyık
Peygamber-i rûm denilse lâyık
Ma'nâ-yı kelâmı rûh-bahşâ
Mehdî gibi şer'î eyler ihyâ
İsm olmadı bir kitâba el'ân
Seyret şerefin ki mağz-ı Kur'ân⁴⁶

Şeyh Galib, Nefî'nin (v. 1044/1635) Mevlânâ'yı medh için yazdığı kasîdeyi tahmis ederken şöyle diyecektir:

Bârekellâh ey sipihr-i himmetin mâh-ı nevi
Lev haşallâh ey cihânın mihr-i vâlâ-pertevî
Sanekallâh ey kelânullâh-ı ilm-i uhrevî
Merhâbâ ey hazret-i sâhib-kırân-ı ma'nevî
Nâzım-ı manzûme-i silk-i leâl-i Mesnevî
Mesnevî ammâ ki her bir lafzı kân-ı ma'rifet
Mesnevî ammâ ki her bir nutku ihsân-ı ma'rifet
Mesnevî ammâ ki her harfî beyân-ı ma'rifet
Mesnevî ammâ ki her beyti cihân-ı mâ'rifet
*Zerresiyle âftâbının berâber pertevî*⁴⁷

Osmanlı dönemine âit edebî ve tasavvufî metinlerde, Mevlânâ ve Mesnevî'ye dair bu türlü bir kavrayışı yansıtan sayısız örnekle karşılaşmak muhtemeldir.⁴⁸ Nitekim Ahmed Avni Bey'le Mesnevîhân Es'ad Dede'nin halkasına devam etmiş olan Hüseyin Vassâf'ın şu satırları klasik dönemdeki Mesnevî algısının bir özeti mâhiyetindedir:

Hz. Mevlânâ, kerâmet-i velâyetle mütebahhir ve ulûm-ı kevneynde mazhar-ı mecmau'l-bahreyndir. Öyle bir şeyh-i ma'nevî, sâhib-i kitâb-ı Mesnevî'dir ki, kitâbı hucdet-i dîn ve burhân-ı ehl-i yakındır. Meşâyih-ı ekmelîn halâyıkı, sû-yı Hâlık'a onunla irşâd ederler. İlm-i sülûkta ve tarik-i tasavvufta onun bir misli yoktur. Her bir beyti, bir gençine-i ma'rifet ü hikmettir. Teemmül ve tefekkür ile yazılmış değildir. Her bir lafzı bî-şübhe, irâdet-i âlem-i gaybdir. İbârâtı sırf hakâyık, işârâtı pür-dakâyıktır. Câmî'-i maânî-i âyât ve ahbâr ve erbâb-ı tasavvuf nezdinde bir adı mahzenü'l-esrârdır. Kur'ân-ı azîmin esrâr ve nikâtını ve ahâdis-i nebevîyyenin rumûzât ve mektûmâtını derc etmiştir. Ulûm-ı evvelîn ü âhîrinin, hakâyık ve dakâyıkı onda mündemicdir. Ebyât-ı gâmîzâsı gâyet

⁴⁶ Şeyh Galib, *Hüsn ü Aşk* (haz. M. Nur Doğan), İstanbul 2002, s. 48 (b.143-145).

⁴⁷ Şeyh Galib, *Şeyh Galib Dîvânı* (haz. Muhsin Kalkışım), Ankara 1994, s. 195.

⁴⁸ Bu örnekleri derli-toplu bir şekilde görmek için bkz. Ahmet Mermer vd. (haz.), *Osmanlı Şiirinde Mevlânâ Övgüleri ve Mevlevîlik Unsurları*, Ankara 2009.

çoktur. İşârât-ı mufaddalasına nihâyet yoktur. Ve'l-hâsıl ukûl-î âdiye, idrâkinde âciz ve kâsırdır. Müşkilâtın halli erbâb-ı kulûb ve ashâb-ı mükâşefeden olmaya vâbestedir.⁴⁹

Mesnevî, kendisine atfedilen bu değer sebebiyle Mevlevî sülûkü içinde de müstesnâ ve muhterem bir mevki elde etmiştir.⁵⁰

IV. Sonuç

Tasavvuf, tarihî ve nazarî açıdan, düşünceye ve hayata nüfûz eden yönleriyle bir bütün oluşturmaktadır. Sûfilerin bütün uygulamaları, ortaya koydukları kavramlar ve kurumlar, öncelikle nazarî bir temel üzerine belirli prensipler çerçevesinde binâ edilmekte, bu nazarî temel, tarih içerisinde yolu belirleyen ve yola süreklilik veren pîrlerin ve müşidlerin üsluplarına bağlı olarak yeni şekiller kazanmakta, daha da zenginleşmektedir. Bu yüzden, herhangi bir tasavvufî metnin, onu benimseyenlerce nasıl konumlandırıldığı dikkate alınmaksızın, onun hakkındaki kavrayışın bizi nasıl bir insan tasavvuruna ilettiği görülmeksizin ve bütün bunların belli prensiplere dayandığı farkedilmeksizin anlaşılması pek mümkün gözükmemektedir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin gönlünden doğan *Mesnevî* de tasavvuf tarihi açısından bu mevki de bir eserdir. Muhâtaplarınca bir seyr ü sülûk rehberi ve bir "ilm-i hakâyık" metni olarak görülen bu eser, yüzyıllar boyunca sürekliliğini yitirmemiş bir perspektifle okunagelmiş, üzerine yazılan şerhler ortak kabulleri ve vurguları belli prensipler çerçevesinde yansıtmışlardır. *Mesnevî*'yi okuyanlar ve açıklayanlar, sürdürdükleri geleneğin bir gereği olarak tasavvuf doktrinini kucaklayacak bir üslup geliştirmişler, belli başlı klasik metinlerle onu ilişkiye sokmuşlar, dolayısıyla onun ibârelerini tasavvufî prensiplere dönük birer işaret şekline sunmuşlardır. Son dönem sûfilerinden Ahmed Avni Konuk *Mesnevî* üzerine yazdığı şerhte bu geleneği yetkin bir biçimde aktarmış, onun eseri geçmiş yüzyılların tasavvufî hâfızasına yakınlık açısından içinde yaşadığımız zaman dilimindeki muhtemel eksiklikleri tamamlayıcı bir nitelik kazanmıştır. Bu şerhin, günümüze metin ve kavram düzeyinde intikal eden tasavvufî mirasın en azından kitâbî olarak ve literatür bazında daha doğru ve içerden bir gözle anlaşılmasına yaptığı katkı tartışılmaz bir gerçekliktir. Her ne kadar farklı tasavvufî hassasiyetlerin tarih içinde doğurduğu kısmî ayrışmalar sebebiyle bir dönem Ahmed Avni Bey'in şerh ve tercüme çalışmaları gözardı edilmiş ve eserinin neşri gecikmişse de, tasavvufî prensiplerin kavranması ve aktarılmasının tarihine dönük sıradan bir okuma bile ona yöneltilen tenkitlerin ciddi bir gerekçeye dayanmadığını bize gösterecektir. Biz bu makale sınırları içerisinde kendimizi Ahmed Avni Bey'in şerhiyle sınırlayarak *Mesnevî*'nin sûfilerce nasıl algılandığı üzerinde durduk ve tasavvufî hafızayla irtibatın tesisi açısından onun şerhinin bizi büyük bir geleneğe bağladığını göstermeye çalıştık. Son olarak belirtmek istediğimiz husus, tasavvuf tarihi ve kültürü üzerine çalışacak bir araştırmacının gerek bu sahadaki dil ve kavram biriki-

⁴⁹ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* (haz. M. Akkuş-A. Yılmaz), İstanbul: Kitabevi Yay., 2006, I, 385.

⁵⁰ Safi Arpaguş, *Mevlevilikte Mânevî Eğitim*, İstanbul 2008, s. 222-231.

mini yakından tanıma, gerekse bir tasavvufî ibârenin hangi üslupla tercüme edileceğinin tespiti noktasında Ahmed Avni Bey'in başta *Mesnevî-i Şerîf Şerhi* olmak üzere diğer tercüme ve şerhlerinden müstağnî kalamayacağıdır.

Kaynakça

- Ankaravî, İsmail, *Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı –Şerh-i Ehâdis-i Erbâin–* (haz. Semih Ceyhan), İstanbul 2001.
- _____*Mesnevî'nin Sırrı –Dibâce ve İlk 18 Beyit Şerhi–* (haz. Semih Ceyhan, M. Topatan), İstanbul 2008.
- Arpağuş, Safi, *Mevlânâ ve İslâm –Algı ve Anlatım–*, İstanbul 2007.
- _____*Mevlevîlikte Mânevî Eğitim*, İstanbul 2008.
- _____*“Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nde Hint Şârihleri”*, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, 2010, I, 189-212.
- _____*“Tasavvufî Düşünce ve Şerh Geleneğinde Mevlânâ Celâleddîn Rûmî-Muhyiddîn İbn Arabî İlişkisi”*, *Tasavvuf*, sy. 25 (İstanbul 2010), s. 211-238.
- _____*“Tasavvufta Mantıkü't-Tayr: Mevlânâ'da Hz. Süleyman ve Kuşdili Tasavvuru”*, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 29 (İstanbul 2005), s. 121-13.
- _____*“Vahdet Dükkânı”*, *Kubbealtı Akademisi Mecmûası*, sy. 4 (İstanbul 2007), s. 51-60.
- Aytekin, Ülker, *Sanı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi* (doktora tezi, 2002), Marmara Üniversitesi SBE.
- Barkçin, Savaş Ş., *Ahmed Avni Konuk –Görünmeyen Umman–*, İstanbul 2011.
- Ceyhan, Semih, “İsmail Rusûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkiki: Mesnevî'deki Mânâyâ Metodolojik Bir Yaklaşım”, *Tasavvuf*, sy. 20 (İstanbul 2007), s. 117-142.
- _____*İsmâil Ankaravî ve Mesnevî Şerhi* (doktora tezi, 2008), Uludağ Üniversitesi SBE.
- _____*“Mesnevî”*, *DİA*, XXIX, 325-334.
- _____*“Tâhiru'l-Mevlevî'nin Mahfil Dergisindeki Hâtırâtı Işığında Mesnevîhân Selânikli Ahmed Dede”*, *Tasavvuf*, sy. 26 (İstanbul 2010), s. 25-70.
- Çakmaklıoğlu, M. Mustafa, *İbn Arabî'de Ma'rifetin İfadesi*, İstanbul 2007.
- Çelebioğlu, Âmil, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul 1998.
- Demirli, Ekrem, *İbnü'l-Arabî Metafiziği*, İstanbul 2013.
- Eraydın, Selçuk, “Ahmed Avni Konuk: Hayâtı ve Eserleri”, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, İstanbul 2005, I, 15-27.
- Ergin, Osman, *Balikesirli Abdülazîz Mecdi Tohum –Hayatı ve Şahsiyeti–*, İstanbul 1942.
- _____*Türkiye Maârif Târihi I-V*, İstanbul 1977.
- Erginli, Zafer, “Hayatı Sembollere Yükleme: Bir Mesnevî Hikâyesinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine”, *Milel ve Nihal*, c.6 sy.1 (Ankara 2009), s. 221-243.
- Güleç, İsmail, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul 2008.
- Güllüce, Hüseyin, *Kur'an Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul 1999.

- Gündoğdu, Cengiz, “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde “Mânâ Dili”: Mesnevî’nin Türkçeye Şerh Geleneği ve Bu Bağlamda Halvetî Şeyhi Abdulmecîd-i Sivâsî’nin Mesnevî Üzerine Çalışmaları”, *Tasavvuf*, sy. 14 (Ankara 2005), s. 121-148.
- İhtifalci Mehmed Ziyâ Bey, *Yenikapı Mevlevihânesi* (haz. M. Ali Karavelioğlu), İstanbul 2005.
- Kemikli, Bilal, *Sûfi Şairin İzinde Şiir ve İrfan*, İstanbul 2011.
- Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî-i Şerif Şerhi I-XIII* (haz. Selçuk Eraydın-Mustafa Tahralı vd.), İstanbul 2010.
- Küçük, Osman Nuri, *Fusûsu’l-Hikem ve Mesnevî’de İnsân-ı Kâmil*, İstanbul 2011.
- Lewis, Franklin, *Mevlânâ – Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı–* (trc. G. Çağalı Güven, H. Koyukan), İstanbul 2010.
- Mazıoğlu, Hasibe, *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri*, Ankara 2009.
- Mehmed Tâhir (Tâhirü’l-Mevlevî), *Yenikapı Mevlevihânesi Postnişini Şeyh Celâleddin Efendi Merhûm*, İstanbul 1326/1909.
- Mermer, Ahmet vd. (haz.), *Osmanlı Şiirinde Mevlânâ Övgüleri ve Mevlevîlik Unsurları*, Ankara 2009.
- Muînî, Muînüddin b. Mustafa, , *Mu’înî’nin Mesnevî-i Murâdiyye’si –Mesnevî Tercüme ve Şerhi– I-II* (haz. Kemal Yavuz), Konya 2007.
- Öktay, Nesrin, *Muhammed Es’ad Dede ve Mesnevî Şerhi* (yüksek lisans tezi, 2008), Marmara Üniversitesi SBE.
- Öngören, Reşat, “Konuk, Ahmed Avni”, *DİA*, XXVI, 180-182.
- Öztürk, Şeyda, *Şem’î Efendi ve Mesnevî Şerhi*, İstanbul 2011.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I-III*, İstanbul 1983.
- Sayar, Ahmed Güner, *Abdülbâki Gölpmarlı*, İstanbul 2013.
- Şeyh Galib, Şeyh Galib Dîvânı (haz. Muhsin Kalkışım), Ankara 1994.
- _____*Hüsn ü Aşk* (haz. M. Nur Doğan), İstanbul 2002.
- Tahralı, Mustafa, “Din İlimleri ve Tasavvuf Araştırmalarında Göz Önünde Bulundurulması Gereken Bazı Esaslar Hakkında Düşünceler”, *Modern Dönemde Dinî İlimlerin Temel Meseleleri*, İstanbul 2007, s. 357-368.
- _____*“Ahmed Avni Konuk’un Mesnevî-i Şerif Şerhi’nde İbn Arabî”*, *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, 2010, II, s. 871-878.
- _____*“Takdim”*, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, İstanbul 2010, I, 11-25.
- Tatçı, Mustafa-Cemal Kurnaz, “Mehmed Es’ad Dede Hayatı, Eserleri ve Şiirleri”, *Journal of Turkish Studies-Agâh Sırrı Levend Hatıra Sayısı*, Harvard University 2000, 24/1, s. 254-278.
- Tehânevî, İmdâdullah, *Kalplerin Işığı –Ziyâu’l-kulüb Tercümesi–* (trc. Mehmed Es’ad Dede, haz. A. Kaya), İstanbul 2007.
- Temizel, Ali, *Mevlânâ, Çevresindekiler, Mevlevîlik ve Eserleriyle İlgili Eski Harfli Türkçe Eserler*, Konya 2009.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ I-V* (haz. M. Akkuş-A. Yılmaz), İstanbul, 2006.